

ZAPOSTAVLJENA MEDITERANSKA POLJOPRIVREDA

NEGLECTED MEDITERANEAN AGRICULTURE

M. Bućan

UVOD

Mediteransko područje u našoj zemlji obuhvaća prostor od zalijeva sv. Jernej u SR Sloveniji do ušća rijeke Bosne u SR Crnoj Gori. Osovini morske obale na dužini od 2.092 km, priključuju se područja Slovenskog primorja, Istre, Hrvatskog primorja, Dalmacije, obalni dijelovi SR Bosne i Hercegovine, SR Crne Gore, te 37 većih otoka (iznad 7 km²). Svi ovi prostori zauzimaju 11,1 posto cjelokupne teritorije zemlje, na kojem živi 9,2 posto stanovništva (popis 1981).

SPECIFIČNOST MEDITERANSKE POLJOPRIVREDE

Osnovne prirodne značajke ovih prostora su blage zime s dugim, pretežno vrućim ljetima i mnogo sunca. Duž obale od juga prema sjeveru, zatim od obale prema unutrašnjosti, blaga mediteranska klima postaje sve oštrija i postupno se pretvara u kontinentalno-planinsku.

Tab. 1

Elementi klime

	Ulcinj	Split	Pula	Sarajevo
Zračni pritisak (h Pa)	1010,1	999,8	—	942,4
Relativna vlažnost zraka (%)	65	57	72	71
Srednje godišnje temperature (°C)	15,5	15,4	13,2	9,2
Srednje godišnje oborine (mm)	1108	782	1018	890
Broj kišnih dana (iznad 0,1 mm)	116	124	115	138
Oblačnost manja od 2 dana	109	94	65	66
Oblačnost veća od 8 dana	76	104	103	125

Izvor SGJ 1986

Godišnje trajanje insolacije kreće se od 2.200 do 2.700 sati (prema 1.470 do 1.680 u unutrašnjosti zemlje), a amplitude su ispod 20°C.

Klimatski i orografski uvjeti su u prošlosti definirali i smjerove mediteranske poljoprivrede. Po otocima i priobalnim dijelovima su se uzgajale zimzelene biljke duže vegetacije: maslina, rogač, agrumi, loza, sve vrste zim-

skog povrća, zatim termofilne kulture: smokva, badem, maraska, breskva i duhan. Od primorske zone prema unutrašnjosti prevladavale su žitarice, sezonsko povrće, voćarstvo i vinogradarstvo. Ovčarstvo i uzgoj koza su bili prisutniji u priobalju, a govedarstvo u zagorskom dijelu.

Prirodna osnova za razvoj poljoprivrede

Najveći se dio površina koje su prikazane u tabl. 2 nalazi u kraškim poljima, složenijim oblicima reljefa s razvijenom nadzemnom hidrografskom mrežom, kojih matični supstrat predstavljaju riječni sedimenti. Najveći se dio ovih polja nalazi u SR Hrvatskoj (45,6 posto), zatim SR Bosni i Hercegovini (31,4), SR Crnoj Gori (15,4) i SR Sloveniji (7,6 posto).

Tab. 2 Struktura površina (hektara)

Područje	Poljop. površine	Obradive površine	Oranice	Voćnjaci	Vinogradi	Livade
SR Bosna i Hercegovina						
a)	5.913	5.913	2.597	1.093	1.376	897
b)	286.079	53.510	37.341	561	3.487	12.121
c)	291.992	59.423	39.938	1.654	4.863	12.968
SR Crna Gora						
a)	47.087	3.877	1.136	495	1.666	580
b)	103.782	44.112	16.952	5.334	1.439	20.387
c)	150.989	47.989	18.088	5.829	3.105	20.967
SR Hrvatska						
a)	472.020	18.882	11.973	1.582	3.301	2.026
b)	555.304	278.388	170.735	28.273	39.385	39.995
c)	1.027.324	297.270	182.708	29.855	42.686	42.021
SR Slovenija						
c)	20.499	—	7.061	1.042	1.987	3.200
Ukupno						
a)	525.020	28.672	15.706	3.170	6.343	3.453
b)	945.165	376.010	225.028	34.168	44.311	72.503
c)	1.490.684	404.682	247.795	38.380	52.641	79.156
% od SFRJ	10,5	4,1	3,5	7,6	22,7	3,8

Napomena: a) društveni sektor, b) privatni i c) ukupne površine

Tab. 3

Stočni fond (1981)

	SR Bosna i Hercegovina	SR Crna Gora	SR Hrvatska	SR Slovenija
Goveda	51.475	27.454	66.906	2.145
Svinje	24.629 ¹	9.575	56.739	1.958
Ovce	226.881	68.961	613.570	273
Perad	252.302	181.030	1.078.522	62.296

Napomena: (1) podaci za 1971

Stanovništvo se primorskog pojasa od uvijek bavilo (i živjelo) od poljoprivrede. Šezdesetih godina u Hercegovini i Dalmaciji gotovo polovica stanovništva je pripadalo kategoriji — poljoprivredno, a nešto više od toga bilo je aktivno i svoju je životnu egzistenciju povezivalo sa dohotkom iz poljoprivrede.

Tab. 4

Kretanje poljoprivrednog stanovništva

Područje	% poljoprivrednog stanovništva			% poljoprivredno aktivnog stanovništva		
	1961	1971	1981	1961	1971	1981
Slovensko	26	11	4	26	12	4
Istarsko-riječko	20	10	4	22	11	4
Dalmatinsko	42	27	7	47	34	8
Hercegovačko	54	45	17	61	54	22
Crnogorsko	34	23	7	36	30	7

Izvori: Popisi stanovništva 1961-71-81

Prirodni uvjeti, fenomen turizma i specifičnosti mediteranske poljoprivrede — blaga klima, veća insolacija, manji utrošak energije i priobalni smještaj, nisu se do sada koristili na razini mogućnosti i potreba. Isključujući intenzivniji razvoj društvenih gospodarstava — u Istri, okolici Zadra i dolini Neretve, poljoprivreda je u cijelini stagnirala. Strukturne promjene i slabosti naše poljoprivrede nisu mimoišle ni ova područja. U posljednjih su se dvadesetak godina obradive površine smanjile za oko 15 posto (57.932 ha, ili prosječno godišnje za 2.896 ha). Najveći je pad zabilježen u Slovenskom primorju, najmanji u dijelu Crne Gore. Prosječno je četvrtina zemljišta ostajala neobrađena. Smanjuje se stočni fond, a u strukturi stanovništva sve više su u porastu staračka i mješovita domaćinstva. Za opskrbu stanovništva hranom na mediteransko se područje prosječno godišnje »uvozi« iz drugih proizvodnih središta u zemlji, oko 160 tisuća tona žitarica, 40 milijuna litara mlijeka i 40 milijuna komada jaja, oko 3 tisuće tona mliječnih prerađevina, sve količine šećera, instant proizvodi, gotovi i polugotovi obroci hrane. Osim vinarija, tvornica tjestenine, uljara i pivovara (u Buzetu i Splitu), sojare u Zadru (trenutačno na uvoznovj sirovini), sve prerađivačkih industrija sa »biblijskom« tradicijom, u mediteranskoj se zoni nije razvila značajnija prehrambena industrija.

Višestruki su razlozi ovom zaostajanju i duboki su korijeni današnjoj agoniji poljoprivrede. U konjunkturi hrane na svjetskom tržištu u našoj se zemlji jako malo navodnjava — oko 2 posto, vrlo je niska potrošnja mineralnih gnojiva — oko 100 kg/ha aktivne tvari, oko milijun hektara se obradivog zemljišta uopće ne obrađuje, desetina tog istog zemljišta je pod međama, ili je izložena poplavama. Naši su poljoprivrednici stariji od evropskih farmera, manje su obrazovani od njih, slabije opremljeni i bez odgovarajuće društvene i poslovne asistencije.

U ostvarivanju agrarne politike više se vodilo računa o ravničarskoj poljoprivredi, a nedovoljno se valoriziralo prednosti mediteranske poljoprivrede (u politici kredita, cijena, reeskontu).

Primjer uređenja vodnog režima u kraškim poljima najbolje ukazuje gdje su i »vlastite« slabosti u zaostajanju mediteranske poljoprivrede. Na melioracijama i uređenju zemljišnih površina za normalnu proizvodnju najviše se poslije rata napravilo na području Istre, okolici Zadra i dolini Neretve. Ne treba se tome čuditi. Na ovim su prostorima djelovala društvena gospodarstva (iz Umaga, Poreča, Zadra i Opuzena), kojih je poslovna operativa na čelu sa stručnjacima znala cijeniti blagodati što ih pruža poljoprivredno zemljište u mediteranskom klimatu. Suradnjom ovih ekipa s vodoprivrednim organizacijama izrađeni su projekti i dovršili se poslovi. Na svim se površinama izvela odvodnja i instalirali uređaji za navodnjavanje. Takvih je nosilaca nedostajalo na ostalim prostorima.

Društveni sektor na mediteranskom području obuhvaća samo 7 posto obradivih površina, isto toliko oranica, 8 posto voćnjaka i 12 posto vinograda. Poslije reorganizacije zadrugarstva u našoj zemlji i odustajanja od modela kolektivizacije u rekonstrukciji poslijeratne poljoprivrede (1952.) putem seljačkih radnih zadruga, velika su proizvodna središta ostala bez ikakvih organizacija, koje bi se izravno bavile problemima privatne poljoprivrede. Ali i na lokalitetima gdje su ostale — ili su se osnovale zadruge, njihova se poslovnost više ogledavala u prometno-nabavnim funkcijama, većina ih se klonila izravne proizvodnje, društveno-organizirane proizvodnje (time i područjavanja kao segmenta naše agrarne politike) i udruživanja svog poslovnog područja sa prerađivačkom industrijom. Takvu »poslovnost« zadruga slijedila je i prerađivačka industrija. Mljekare su se više usmjeravale da svježe mlijeko nabave »uvozom«, mjesto da izravno sudjeluju u organizaciji otkupa, klaonice su bile sklonije da obilaze »pazare« i kupuju stoku, nego da se putem zadruga udružuju s proizvođačima.

Za razliku od ostalih mediteranskih država, naša zemlja ima prednost, što uz svoj priobalni dio, na kome je moguće razviti visoku proizvodnju mediteranskih kultura, uključujući i subtropsko bilje, ima i svoje prirodno »kontinentalno« zaleđe (sposobno za razvoj stočarstva, žitarica i krmnog bilja), koje se uklapa u jedinstvenost mediteranskog tržišta. Ova prirodna »subvencija« — uz turizam kao tržište, posebno je privilegija mediteranske poljoprivrede, veoma solidna osnov za obnovu ovog dijela naše poljoprivrede.

Smjerovi u proizvodnji

U javnom životu kod nas, sve više je prisutan društveni zahtjev za brže razrješavanje problema poljoprivrede, s gledišta povećanja ponude, smirivanja cijena, većeg zapošljavanja i deviznog priliva, strateške sigurnosti i drugih prednosti, što ih nudi razvijenija poljoprivreda. Iskustvo svih razvijenijih zemalja u svijetu dokazuje, kako je naprednija poljoprivreda preduvjet za razvoj industrije i nacionalne ekonomije uopće. Razvijena poljoprivreda osigurava jeftiniju hranu stanovništvu, na njenim se sirovinama razvija pet značajnih industrijskih organa — kožarska, duhanska, tekstilna, prehrambena i industrija stočne hrane, a ne treba zanemariti ni doprinos poljoprivrede u dohotku građevinarstva, saobraćaja, trgovine, ugostiteljstva i turizma. Naprednija je poljoprivreda ujedno i veliki potrošač roba i usluga strojarke (traktori i drugi strojevi) i kemijske industrije (gnojiva i sredstva zaštite). Od tri svjetska monopola — energija, tehnologija i hrana, velike su prednosti naše zemlje u proizvodnji hrane, daleko iznad (komercijalnih) potreba

lokalnih tržišta. Na našim se prostorima prepliću prirodni uvjeti četiriju klimatskih zona, od kontinentalne i umjereno-kontinentalne, do — mediteranske. Četvrtina je našeg teritorija u ravnicama, gdje je moguće razvijati visoku proizvodnju žitarica, industrijskog i krmnog bilja sa stočarstvom, 60 posto su brdsko-planinska područja, s riječnim dolinama i prirodnim pašnjacima, na kojima se mogu uzgajati sve vrste krupne i sitne stoke, povrtlarstvo i voćarstvo, a 15 posto su mediteranska područja (jadransko i povardarje), idealni prirodni rezervati za uzgoj svih mediteranskih kultura, uključujući i suptropsko bilje.

Prirodni uvjeti i potrebe tržišta usmjeravaju mediteranski dio poljoprivrede na proizvodnje:

- *vinogradarstvo* s orijentacijom na kvalitetnije vinske i djelomično stolne sorte ranijeg i kasnijeg roka dozrijevanja;
- *voćarstvo* s posebnom pažnjom prema maslini, višnji-maraski, agrumima i aktinidiji;
- *cvjećarstvo* sa svim vrstama i rokovima dozrijevanja;
- *povrtlarstvo* orijentirano pretežno uzgoju proljetnog i zimskog povrća;
- *industrijsko i ljekovito bilje*: duhan, lavanda, melisa, sjeme šećerne repe;
- *proizvodnja mesa i mlijeka*, s proizvodnjom krmnog bilja i žitarica.

Temeljitim uređenjem kraških polja struktura proizvodnje bi se radikalno mijenjala. Tradicionalnim kulturama bi se priključili novi florni elementi i proizvodnja (naknadna i postrna sjetva — soja, aromatsko bilje i egzotično voće, krmno bilje većeg sadržaja bjelančevina, sjeme djeteline, luk).

Tab. 5

Devizni priliv Jugoslavije

Godina	Devizni priliv (mln dolara)	Strani posjetioci (tisuća)	Noćenja stranaca	Ukupno deviza po gostu noćenju (dolara)	
1951/55.	5,38	33	133	40	56
1961/65.	65,38	762	5.084	128	51
1971/75.	684,5	1.145	8.698	59	78
1980.	1.115,0	6.410	36.978	174	30
1981.	1.349,9	6.616	39.695	204	34
1982.	843,7	5.955	35.580	142	24
1983.	928,9	5.947	35.355	156	26
1984.	1.053,7	7.224	42.270	146	25
1980/84.	1.058,2	6.430	37.976	165	28

Izvor: Devizni priliv od turizma prema kursevima SIV-a za statističke potrebe i SGJ 1985.

Prirodni uvjeti priobalnog dijela i unutrašnjost duž jadranskog pojasa omogućavaju raznovrsnu proizvodnju — sve osim kakaovca, kave i nekih začina. Prostori su dobro povezani saobraćajnicama — morem, zrakom i kopnom, a fenomen turizma garantira promptnu prodaju. Turizam pruža mogućnosti, da se mnoga dobra, koja inače nemaju svojstva robe, niti tržišnu vrijednost, uključe u privredne procese. Posljednjih su se godina turistički

prihodi u svijetu povećali za oko 10 posto od ukupne svjetske privrede, ili 8 posto od svjetskog izvoza. Za mnoge je države turizam postao ne samo zanimljiva privredna djelatnost, već i prioritetna grana nacionalne ekonomije. U turizmu se gotovo u potpunosti koristi i troši domaća supstanca, a izvoz se odvija bez ikakvih carinskih ograničenja i posredničkih taksa. Italija i Francuska vodeće su zemlje evropskog turizma, a jedna i druga imaju razvijenu poljoprivredu. Dobar se dio njihovih viškova hrane smanjuje putem »tihog izvoza«, i to po cijenama koje se ni približno ne bi mogle postići trgovačkom razmjenom na konvencionalan način.

Petina se turističkog prometa duž naše obale ostvaruje u kućnoj radinosti, druga petina u auto-kampovima i apartmanskim naseljima. Vlasnici su privatnih smještaja uglavnom poljoprivredna domaćinstva, koja imaju zemlju, bave se poljoprivredom i ribarstvom, dobar je dio naselja povezan saobraćajnicama, imaju vodu i druge urbane sadržaje. Nema unosnijeg posla, nego se u toku godine baviti proizvodnjom voća, povrća i drugih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, spremati sve proizvode u »škrinje« i sve to nuditi stranim i domaćim gostima uz gotovinsko plaćanje.

Prema stat. podacima (Statistički bilten 1343, Beograd, 1982.) struktura dnevnih troškova stranih gostiju izgledala je ovako:

— prehrambeni proizvodi u trgovini i tržnici	32,5%
— pića u trgovini i samoposlugama	12,7%
— gorivo i mazivo	18,5%
— roba veće vrijednosti	19,3%
— ostala roba (suveniri, novine)	17,0%

Vidljivo je da 45,2 posto izdataka stranih gostiju ide na hranu i pića.

Udruživanje poljoprivrede i turizma na osnovama punog jedinstva i zajedništva u investiranju i raspodjeli, primarni je zadatak, neophodna je ekonomska nužnost. Programirati izgradnju hotela i drugih turističkih objekata, a zanemarivati zemlju, kao mjesto i sredstva rada, samo će produživati krizu, pošto svjetsko tržište u cijeni naših turističkih usluga ne može prihvatiti, međuostalim i nisku produktivnost u poljoprivredi. Kod nas se već godinama ponavlja da se bilanse hrane pred turističku sezonu »zatvaraju« uvozom. Zadnjih nekoliko godina skoro trećina našeg deviznog priliva je prethodno utrošen na uvoz mesa, mlijeka, maslaca i drugih proizvoda koji se u našem klimatu mogu proizvesti u daleko većim količinama, nego su sve potrebe domaćih tržišta.

MOGUĆNOSTI ZA DEMOGRAFSKI OPORAVAK OTOKA

Prema procjenama u razdoblju između 1948. i 1981. deagrarizacija je obuhvatila oko 7 milijuna stanovnika naše zemlje. Udio je poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu opao sa 75 posto neposredno nakon rata na 20 posto u 1981. Godišnja je stopa opadanja poljoprivrednog stanovništva iznosila oko 1,5 posto u ukupnom stanovništvu zemlje.

Poratne su migracije najviše zahvatile otoke. Ako bi se nastavilo rase-ljavanje otoka trendom 1948. do 1981. (54,4 posto) u narednih 36 godina sa otoka bi nestao i posljednji stanovnik (B. Kale, »Privreda Dalmacije«, br.

2/1983). Iseljavanjem je zahvaćen najvitalniji dio stanovništva, čime se ugrožava nova reprodukcija.

Podrobnija analiza o kretanju stanovništva pokazuje kako depopulacija jadranskih otoka nije geografski ravnomjerno raspoređena. Migracijom su bili više zahvaćeni srednje dalmatinski otoci, nego oni u sjevernom dijelu, znatno više otoci koji su udaljeniji od obale, na kojima se turizam manje razvio. Između 1971. i 1981. stanovništvo se po otocima u ZO Split smanjilo za 15.226 žitelja, dok se na području ZO Rijeka čak i povećalo za 612 osoba.

Tab. 6 Stanovništvo većih jadranskih otoka

Otok	Površina (km ²)	Naseljena mjesta	Stanovništvo		Indeks 1961/81
			1961	1981	
Brač	395	22	14.227	12.715	89
Hvar	312	23	12.147	11.224	92
Korčula	336	17	19.758	18.399	93
Krk	428	68	14.548	13.334	92
Lastovo	53	5	1.449	962	66
Mali Lošinj	513	39	11.954	10.361	87
Pag	285	11	8.017	7.076	88
Rab	115	8	8.400	8.877	106
Vis	101	15	7.004	4.134	59

Izvor: SGD 1965 i 1986

Poljoprivreda i ribarstvo, pored pomorstva, od uvijek su bile najvažnije privredne djelatnosti otočnog stanovništva. Na otocima se proizvode neka vina jedinstvene kvalitete (pošip, blatski plavac, viška vugava, korčulanski grk, faros na Hvaru, bolski plavac na Braču, vrbnička žlahtina na Krku). Na Visu i Lastovu polovicu ukupne privrede predstavlja poljoprivreda, na Braču i Hvaru trećina se stanovništva bavi poljoprivredom, u Blatu na Korčuli nalazi se jedinstveno kraško polje (180 ha), Cresu i Pagu tradicionalna je konsocijacija masline i ovce.

Maslinovo ulje, masline za jelo (i agrumi) jako su deficitarni proizvodi domaćeg tržišta. Ostvarenje Eksperimentalno-demonstracionog projekta Ujedinjenih nacija UNDP i FAO velika je šansa za obnovu maslinarstva. Njegovom konačnom realizacijom očekuje se ukupna proizvodnja od 51.800 tona plodova masline, od čega 8.000 tona ulja i 3.000 tona maslina za jelo.

Puna vrijednost mediteranske klime dolazi do izražaja u proizvodnji zimskog i ranog proljetnog povrća, na otvorenom, ili zaštićenom prostoru, a mogućnosti su proizvodnje daleko iznad komercijalnih potreba lokalnih tržišta (višak za izvoz).

Intenzivniji razvoj poljoprivrede u zajedništvu sa turističkom privredom jedinstva je prilika za obnovu naših otoka, njihov demografski oporavak i razvoj ruralne privrede.

Model za razvoj lokalne privrede i revitalizaciju naših otoka pruža Poljoprivredna zadruga Postira, na otoku Braču. Ova je zadruga nosilac cjelokupne poljoprivredne proizvodnje na otoku Braču. U njoj je udruženo 350 poljoprivrednika, surađuje 2500 domaćinstava. Zadruga ima 30 ha vlastitog zemljišta. S ovih površina, ili suradnjom sa privatnim domaćinstvima, za-

druga je u 1986. ostvarila proizvodnju od 650 tona višnje-maraske (kooperacija i vlastita proizvodnja), 2.000 tona grožđa (kooperacija), 3.800 tona povrća (vlastito i kooperacija), 500 tona mandarina i limuna (vlastita proizvodnja i kooperacija), 120 tona aktinidije (vlastito), 700 tona maslinova ulja i 200 tona maslina za jelo, 400 tona svinjskog mesa i nešto manje količine brojerskog mesa, jaja, puževa, šampinjona i bukovače. Uzgaja se 5 tisuća ovaca i koza i 5 tisuća kokoši-nesilica. Zadruga ima svoju uljaru, punionicu ulja i konzerviranih sokova, vlastiti građevinski pogon, transport, brijačnicu, kino dvoranu, samoposluže, restoran, školski centar, upošljava 140 radnika i brine se o svim socijalnim i komunalnim problemima 4 mjesne zajednice. Mlađi svijet osjeća socijalnu sigurnost i skloniji je zadržavati se na »očevini«, mjesto da se upušta u »skitnju«. Slične inicijative u pogledu razvoja lokalne privrede pokazuju i zadruge »Dingač« iz Potomlja, »Partizanska veza«, Lovište na Pelješcu i PZ na Cresu.

MOGUĆNOSTI RAZVOJA MEDITERANSKE POLJOPRIVREDE

Modernizacija poljoprivrede i uvažavanje svih prednosti što ih razvijenija poljoprivreda pruža u stabilizaciji privrede i ostvarivanju programa ekonomske stabilizacije — povećavanju ponude, smirivanju cijena, poboljšavanju platne bilanse, većem zapošljavanju i opće-narodnoj obrani, esencijalno je pitanje naše privrede u cjelini. Zahtjevi poljoprivrede za njen drugačiji tretman u politici kreditiranja, cijena, kamata i društvenih intervencija nisu »privilegije«, nego »pravo«, koje proističe iz njenog sezonskog karaktera, ulaganja na duže rokove i ovisnosti o čudima prirode. Konjunktura za hranom i tehničko-tehnološka razvijenost mijenja i karakter poljoprivrede, ona se sve brže preobražava i poboljšava svoj ekonomski položaj, manje kao rezultat intervencija države, ili ustupaka industrijskog kapitala, nego razvojem vlastitih proizvodnih snaga.

Na drugom je mjestu odgovornost nosioca proizvodnje i njihova organiziranost. U središtu društvenog interesa oko unapređenja poljoprivrede u cjelini trebali bi se naći stanje i problemi privatne poljoprivrede. Ovaj dio naše poljoprivrede ima u svom vlasništvu zemlju, stoku, manje je opterećen društvenim obavezama, ali mu je tržna izdašnost ispod objektivnih mogućnosti i potreba tržišta. U našoj zemlji privatni sektor ostvaruje upola manju prosječnu proizvodnju žitarica, četiri puta manju muznost po kravi, nego društveni sektor. Društvena gospodarstva sa mnogo manje obradivog zemljišta i drugih resursa osigurava 65 posto tržnih viškova pšenice, 50 posto sirovina za uljare, 85 posto potreba šećerana.

U poslijeratnoj izgradnji naša je zemlja imala vlastiti model u preustroju poljoprivrede, jedinstven i izvoran u praksi socijalističkih zemalja. Odustanjem od modela kolektivizacije, pedesetih godina, agrarna se politika zasnivala na snaženju i jačanju društvene i podruštvljavanju privatne poljoprivrede, bez ikakve društvenne prisile, na osnovama pune dobrovoljnosti. Društveno organizirana proizvodnja, poslovna sprega društvene reprodukcije s privatnim proizvođačima, dugoročno i s jednakim pravima obaju partnera, povoljan je oblik za prijenos tehnologije i povećavanje materijalne proizvodnje, ali i poseban model za preobražaj zemljišnih i drugih potencijala u krupnu proizvodnju i društvenu svojinu, ne dirajući vanjsku nepo-

vrednost u vlasništvu zemlje. Oslanjajući se na razvijeniji i napredniji društveni sektor proizvodnje, individualni proizvođač stječe socijalnu sigurnost, smanjuje se odliv radne snage i opada pritisak na gradove (znatno se ublažuju posljedice migracija iz ranijih godina). Gradovi kod nas postaju sve manje »gostoljubivi« u pogledu novog zapošljavanja i uvjeta stanovanja, strahovito su pritisnuti svojim nevoljama.

Glavna su obilježja seoskih domaćinstava na mediteranskom području visoka usitnjenost posjeda (s tendencijom da se i dalje pojačava). Gotovo jedna polovica (45,6 posto) domaćinstava ima ispod 1 hektara obradivog zemljišta. U porastu su mješovita domaćinstva, s trendom zanemarivanja poljoprivrede, na račun dohotka iz drugih zanimanja (napose iz turizma).

Tab. 7

Posjedovna struktura domaćinstava

Površine po domaćinstvu (ha)	% domaćinstava
Do 1,00	45,6
1,01 — 3,00	38,1
3,01 — 5,00	11,1
5,01 — 8,00	4,2
8,01 — i više	1,0

Izvor: Materijal sa Svjetovanja o mediteranskoj poljoprivredi, Split 1983.

Modernizacija mediteranske poljoprivrede u međuzavisnosti je sa ponašanjem društvene reprodukcije prema individualnim domaćinstvima i vlasnicima zemlje. Prve se na »udaru« moraju naći zadruge, njihova raspoređenost i poslovnost. Bogate tradicije poljoprivrednog zadrugarstva u primorju (1864. osnovana je prva zadruga na prostoru današnje Jugoslavije — u Korčuli), počivaju na primarnoj proizvodnji, uvađanju novih sorata bilja i pasmine stoke, zajedničkoj nabavi i prodaji. Do početka ovog stoljeća među trgovcima vina ondašnjeg vremena vladalo je uvjerenje, kako se dalmatinska vina mogu izvoziti isključivo kao »poluproizvod« za popravljavanje čuvenih francuskih i talijanskih vina. Poljoprivredna zadruga Bol, s otoka Brača, osnovana 1907. godine, prva se počela baviti prodajom — gotovih vina. Njen su primjer odmah slijedile vinarske zadruge iz Visa (prodajom vugave) i zadruga iz Donjih Kaštela prodajom svog opola. Poslije pojave filokse-re i prve obnove vinogradarstva — (štetnik se pojavio najprije 1894. na Olibu i Silbi, zatim u Novalji na Pagu), zadruge su ponijele najveći teret. Zadruge našeg vremena su zanemarivale sve sadržaje oko unapređenja proizvodnje, sklonije su bile — trgovanju.

Drugačija poslovnost se očekuje i od prerađivačke industrije. Mljekare, klaonice, vinarije, mlinovi... su ranijih godina više razmišljali o potrebnim sirovinama iz poljoprivrede preko trgovačkih veza, mjesto da su se izravno brinuli o potrebnim sirovinama prethodnim ugovaranjem sa proizvođačima, osiguravanjem kredita, ponudom tehnologije i obavezama otkupa. Slično su se ponašali i prometne organizacije i — hoteli. U poslovnom svijetu je normalna pojava, da svi korisnici sirovine iz poljoprivrede dogovaraju proizvod-

nju sa — proizvođačima, snose zajednički rizik i učestvuju u raspodjeli novostvorenih vrijednosti.

Na području Crnogorskog primorja djeluje 16 zadruga i drugih oblika udruživanja poljoprivrednika, Dalmacije 120 zadruga i 20-tak organizacija udruženog rada koje surađuju sa individualnim sektorom, Hrvatskog primorja i Istre 7 zadruga i 5 osnovnih organizacija kooperanata. Nedovoljan je broj organizacija za sve probleme poljoprivrede, od komasacija i uređenja zemlje, do preuzimanja roba i isporuka tržištima. Najveći je nedostatak što na ovim prostorima društvena gospodarstva — u Umagu, Poreču, Zadru, Splitu, Imotskom, dolini Neretve, Dubrovniku i oko Skadarskog jezera, ne djeluju kao »oaze« među privatnim oranicama, voćnjacima i vinogradima. Ova imanja imaju veliki utjecaj na primjenu tehnologije i strukturu proizvodnje na privatnom dijelu poljoprivrede. Poljoprivreda u dolini rijeke Neretve se kroz prošlost zasnivala na vinogradarstvu i povrtlarstvu. Danas prevladavaju agrumi, nakon što je kombinat iz Opuzena ocijenio potrebe tržišta za ovim proizvodima i mogućnost njihovog uzgoja u ekološkim uvjetima šireg područja donje Neretve. Industrijska proizvodnja purana, brojlera i jaja, uzgoj cvijeća i povrća u plastenicima i zatvorenim prostorima, širenje mandarina i aktinidije, nove sorte loze, povrća i voća, inovacije u agrotehnici i tehnologiji, počeli su se širiti u privatnom dijelu poljoprivrede utjecajem — društvenog sektora.

Primjer dobre suradnje privatne poljoprivrede s društvenim sektorom pruža Istra. OOK »Laguna-produkt« u sastavu »Agrolagune« iz Poreča podigla je više od 120 ha vinograda udruživanjem rada i sredstava s privatnim domaćinstvima, a slične odnose razvija »Podravka« iz Umaga proizvodnjom rajčica, PIK iz Pazina u tovu pilića i purana. Najstariji i najrašireniji oblik poslovne suradnje je proizvodnja i otkup mlijeka, na području Istre i dijela Kvarnera. Manjim adaptacijama štala, ali uz dobru organizaciju otkupa i redovitu isplatu proizvođačima, pojedina domaćinstva predaju godišnje 6 do 15 tisuća litara mlijeka. Mljekare se brinu o tehnologiji, investicijama i koncentratima, otkupljuje se po dogovorenim cijenama i kod vlasnika se krava javlja interes, da dio svog dohotka osiguravaju i prodajom mlijeka.

Takav model, ako bi se proširio na ostala područja duž obale, dobro bi došao u obnovi cjelokupne mediteranske poljoprivrede, a suvišno bi bilo isticati što bi to značilo za razvoj poljoprivrede u cjelini, intenzivniji razvoj turizma, revitalizaciju svih naših otoka i demografski oporavak zagorskog dijela priobalja.

Veći dio računa koji pristižu našoj ekonomiji za plaćanje, ili se »otplaćuju« nedovoljnom ponudom, skupim cijenama hrane, smanjenim korištenjem preradbenih kapaciteta uslijed nedostatka sirovine iz poljoprivrede, počeli su se ispostavljati od sredine sedamdesetih godina, kada se liberalizacijom uvoza hrane zadalo ozbiljan »udarac u leđa« vlastitoj poljoprivredi. Brži oporavak cjelokupne poljoprivrede u dobrom je dijelu u ovisnosti o dinamici obnove mediteranske poljoprivrede. Dvije i tri žetve godišnje na ovim prostorima nije nikakva znanstvena fikcija, a proizvodnja maslinova ulja, mandarina i drugih citrusa, smokava, nara, badema, aktinidije, južnog i egzotičnog voća, značajni su izvozni proizvodi. Mediteransko je područje značajno za ulov ribe, lagunarno ribarstvo i školjkarstvo, proizvodnju kvalitetnih vrsta duhana, sjemena krmnog bilja, šećerne repe, cvijeća i povrća. U energetske

krizi, staklenici i platenici zahtijevaju manju potrošnju energije, a perspektivno i upotrebu solarne energije. S gledišta integralnog transporta velike su prednosti mediteranskih prostora, obzirom na prijevoz morem i vezu željeznicom.

Adresa autora — Author's address

Mateško Bućan, dipl. ing.
Karamanova 2/b
58000 Split